

Валентина Саєнко

НОВЕЛІСТИКА ЮРІЯ ЛИПИ: ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИКИ

Предметом дослідження у статті є такі грані поетики прозової збірки «Нотатник» Юрія Липи, як специфіка сюжетобудови новели, міфологічне начало, особливості нарації.

Ключові слова: поетика, новела, сюжетобудова, прояви сучасного міфологізму, недомовленість у нарративних текстах.

Исследование посвящено таким граням поэтики прозаического сборника «Нотатник» Юрия Липы, как специфика новеллистического сюжетостроения, наличие мифологического начала, особенности наррации.

Ключевые Сіова: поэтика, новелла, сюжетостроение, проявления современного мифологизма, недосказанность в нарративных текстах.

The article studies such aspects of poetic manner in the book of prose «Notebook» («Notatnyk») by Yuriy Lypa as peculiarities of plot construction, mythological origins, narration specifics.

Key words: poetic manner, short story, plot construction, modern mythology implementation, understatement in narrative texts.

Різнобічний талант Юрія Липи, успадкований од родини й українського народу з його мистецькими задатками і виплеканими у віках цінностями, дався взнаки в його практичній роботі лікаря і духовного цілителя зневаженої національної гідності і честі, який у своїй письменницькій діяльності і філософії активного чину на користь України сублимував багато в чому рух цілого покоління по шляху до оновлення й патріотичного піднесення початку й усього ХХ століття.

Його подвижницький труд людини і митця був спрямований у русло питомих національних традицій, розвинутих і підкріплених активним залученням модерних новацій у сфері культури.

За всіх життєвих випробувань і складнощів долі державника Юрій Липа, в якій би конкретній формі не проявлявся його талант, умів досягти найбільшої самовіддачі і солідного результату. І в цьому був увесь Юрій Липа — максималіст. Яскравий приклад — його проза. Три томи новел (хоча це жанрове ви-

значення не тільки авторське, але й умовне!) об'єднані спільною назвою «Нотатник» не випадково. І головний підтекст у цій номінації прозового трикнижжя не тільки стислий характер графічно записаних історій учасників бурхливих подій українських визвольних змагань 1918-1920-х рр., але передусім — достеменність, правдивість зображеного і вираженого у художньому Слові, просякнутому оксюморонними настроями безпосередніх борців за волю, що знаходилися в епіцентрі героїчних і трагічних змагань. Не можна не погодитися з думкою зі статті, супроводжуючої детройтську публікацію «Нотатника» 1955 р.: «Це переважно дійсні події, перевірені творчою увагою письменника в динамічні поетичні картини» [1, с. 8].

І щоб ці картини заговорили до серця читача, письменник напоїв їх кров'ю власного серця, переплавивши автобіографічні рефлексії і відчуття, одухотворивши свій досвід практика і теоретика української духовності, сповненого глибокої віри в історичну місію України й української людини. Але за тим стояла душа тисячоліть цілого народу.

Прозаїку вдалося втілити колорит народної стихії, явленої у характерах непересічних і звичайних, виписаних як на барельєфах. Чи то Петька Клин, нальотчик (з однойменного оповідання), чи то хорунжий Завойко і його побратим Безкровний, який покарав малолітнього батькопродавця, з новели «Закон», чи то Ганнуся, світла душа, погублена повстанцем-мародером, чи то історичний персонаж Григорій Котовський з оповідання «Кіннотчик», чи то Коваль Супрун, що прокинувся як після тривалого летаргійного сну до духовного життя через обудження творами Т. Шевченка etc, etc. Отже, ціла галерея персонажів — діяльних, активних, хоч і не однозначних, але з різноманітними проявами українського гену.

І хоч увага автора зосереджена на долі українця у стані виборювання незалежності на початку ХХ століття, але й поліетнічне середовище України фігурує на рівних правах у художній структурі текстів «Нотатника». Через те багатшаровість хронотопу дається взнаки як у широких просторових координатах, так і часових параметрах. З цілісної картини збірки новел, оповідань і повістей постає не тільки Південь України, на те

ренах якого відбувалися воєнні дії проти більшовицької Росії, що нав'язувала ярмо нової радянської імперії, але й резонанс, який прокотився як опір і в Холодному Яру, про що значно пізніше на основі документальних даних напише Василь Шкляр у романі «Чорний Ворон», і в центральній Україні, і в різних куточках землі, де селянські маси рішуче піднялися проти нових порядків.

Прикметно те, що письменник не тільки широко охопив настрої, сподівання і діяння української спільноти цілого регіону, який уважали Малоросією з проросійськими відчуттями, але й увиразнив природу і психологічні особливості представників інших націй. Через те вийшов колективний портрет багатонаціонального краю, об'єднаного спільними зусиллями у відстоюванні своїх прав, на тлі піднесення вітчизняних державницьких прагнень. Та при цьому кожен зі складників цього колективного портрета — учасників і діячів Визвольного руху — по-справжньому індивідуалізований, виписаний з належною мірою повноти і конкретності, але без особливої словесної розлогості.

Це ще раз підтверджує новелістичний талант Юрія Липи-прозаїка, що на малій площі тексту розпросторує як ядро, так і оболонку характерів своїх героїв, вдаючись до економних засобів письма і до канонічних вимог змістоформи, серед яких активно взаємодіють принцип «черепahi» і принцип «сокола».

Принцип «черепahi», під яким в англійському літературознавстві розуміють особливу сюжетобудову, коли пролог, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, спад дії, розв'язка й епілог, на позір, відсутні, але вони є і втягнуті всередину, як кінцівки і голова черепahi сховані під панцир у момент загрози.

Яскравим зразком дії такого принципу є 4,5-сторінкова формату 70x108 У32 новела під промовистою назвою «Закон», в якій ідеться про біблійний гріх — христопродавства — зневаження батька / матері, відступ од закону підтримки родової єдності і цінностей роду, який в радянські часи був замінений синдромом Павлика Морозова, прославленого радянською ідеологією підлітка, який доніс на власного батька, буцімто, куркуля і цим знищив свою душу, ступивши на сторону зла і хаосу.

Трактуючи гріх батькопродавства, добре відомий сюжет, узятий з Біблії, Юрій Липа на малій площі тексту вміщує правдиву історію, що сталася на Херсонщині в селі Анастасіно — «село велике, кацапське, колонія (що то ними миколаї дорогу Україні до моря перегороджували)» [2, с. 94]. Не говорячи про те, як лаконічно й репрезентативно автор новели «Закон» охарактеризував як топос дії персонажів, так і підкреслив інерцію політичного зневажання історії України та охорони її територіальних прав, але при цьому, уникнувши низки сюжетних елементів, особливо виразно сконструював кульмінацію розвитку конфлікту, породженого не тільки громадянською війною. Ось з якого зачину починається новела: *«Влітку дощі не падають на Херсонщині, — земля від спраги розколюється, жовкнуть і в'януть трави. Так коло дороги, як прив'ялу траву, ізна- йшли бунчужного Захарченка. Коло нього й кінь стояв. Бунчужний утікав, видно, — рука ліва посічена, нижче колін сліди тили (тилити між дошками пробували «радіміє»), а сам бунчужний — жовтий, страшний — белькотить обрубком язика, — вирізано гайдамацький язик, — мабуть, сказав їм правду.*

Бунчужного знайшли свої, з Першого ж Гайдамацького полку, — поїхали шукать, бо три дні як застава не вертається.

А тоді большевики з передмість платили по двісті карбованців керенками за гайдамацьку голову, — воно декому й охота на гайдамацький чуб.

Почали допитуватись, дошукуватись, — бачили заставу аж до Анастасіна, а там і слід по ній прохолонув» [2, с. 93].

Протокольнo, беземоційно описані пошуки втраченої застави призводять до гострої зав'язки: поки гайдамака Свідзінський підхарчувався, — дивиться узди нема. *«А по дворі кацапський «мальчонка» бігає»* [2, с. 94], який признався не тільки, де заховав вкрадену уздечку, але й хто зв'язав розвідників і відвіз у сусіднє село, щоб *«з них живих шкуру здирали»* [2, с. 94]. Тут і зав'язується конфлікт: син відомстив батькові, наговоривши на нього свідомо ще й по-садистськи спостерігаючи, як списували батькову спину шомполами та й ледве не розстріляли.

Власне, після зав'язки настає розв'язка: невинний у знищенні гайдамаків батько, який потерпав од синівського само

суду, здійсненого руками гайдамаків, ними ж був і виправданий. Діалог хорунжого і несправедливо покараного опрозорує мотивацію «ворогуючих» сторін: *« — А, — каже хорунжий, ізгадавши, — а твій син чого на тебе наговорив? На тес син той, мальчонка, горбиться, очима шилує, губою ворухить у кутку (звертає на себе увагу видима мова душі як психологічний прийом проникнення у внутрішній світ малолітнього зрадника батьківських порогів, зачасної його злоби. — В. С.). Він там, як його батька били, весь час стояв і очей не відводив — дивився. Поглянув кацап на мальчонку — затрусився.*

— Я, — каже, — його недавно побив добре. Так він побожився, що каже: батьку, як прийдуть гайдамаки ще, то я так зроблю, що тобі за мене спину киями спишуть. Оттак погибаю.

Стоїть кацап, слези по бороді течуть. — Ні, — каже Завой- ко, — не бійся, ти будеш жити. Тут усі хлопці сміхом трахнули з кацапа, що такого собі сина надбав. І Завойко трохи усміхнувся. Тільки один Безкровний — ні» [2, с. 95—96].

Прикметно те, що розв'язка й епілог поєднуються в єдине ціле у новелі «Закон» Юрія Липи, таким чином ілюструючи не тільки логічне завершення сюжету, але й принцип черепахи» як структурне його підгрунття.

У цій же новелі спрацьовує ще один новелістичний принцип — принцип «сокола», або «куріпки» (за Ігорем Качуровським), який бере свій початок з «Декамерона» Бокаччо. Суть його — у несподіваній, неочікуваній розв'язці: не батько вчить сина-зрадника, а чужа людина, зразковий сім'янин бунчужний Безкровний (*«білявий, спокійний, жінка й діти в Майконі»* [2, с. 96]) (Курсив мій. — В. С.), що виступає втіленням світла у суцільній темряві, якою була війна різних політичних сил на теренах України, спрямована на її окупацію і поневолення, з одного боку, і на її відродження і незалежницьку потугу, — з іншого.

Через те «навчання» виявляється блискавичним і рішучим: саме Безкровний зважується (хоч йому і важко зважитися!) на такий несподіваний крок з погляду психології «моя хата скраю», але цілком виправданий з погляду вічності і загальнолюдського закону існування родової спільноти. Через те Без

кровний, виправдовуючись перед Завойком, пояснює: «— Я, пане Хорунжий, — каже, — звиніть одлучився... Бо мерекую я, мерекую: *не може ж так бути, щоб син та на батька йшов. У нас кажуть: отець, мати — один закон. Єдин закон, — каже, — оставсь ище, пане хорунжий, на світі*» [2, с. 97] (Курсив мій. — В. С.).

Епілог у новелі не традиційний, бо символічний і навіть містичний, хоч автор підводить під нього цілком слушний медичний аргумент. У свідомості хворого на пропасницю хорунжого Завойка, що напився гнилої води з червами і кров'ю, потерпаючи від степової задухи, коли *«сонце пече, аж дзвенить»* [2, с. 94], через знепритомнення постає оптично зміненим навколишній світ: *«Раз дуже все велике. Великі коні гайдамацькі, як хмари летять, півнеба застилають, а він лежить на двох кульбаках упоперек, легкий, як віхоть соломи.*

Або знов, — здається йому, — душа його відлітає високо, вгору, як жайворонок. Ізгори дивиться на степ пожовклий широкий, як долоня Божя. А в степу біжать малесенькі коники з людьми. Шлики тих людей здійсмаються, палахкотять, як полум'я, і серед порожнього степу, мов смолоскип горить» [2, с. 97].

Це своєрідне прозирання майбутнього, сконденсована енергія пошуку світової гармонії, які виражаються в заключній короткій фразі «В руці Закону» [2, с. 97], що сповнює новелу філософським змістом екзистенційно-онтологічного характеру. Так масштаб подій, то збільшений, то зменшений, і закладений у видіннях-мареннях героя, у його хворобливій уяві, відкриває підтекстову ідею, що Законом щастя людини і гармонійного життя країни є моральність поведінки і взаєморозуміння за будь-яких режимів. І коли цей закон любові порушується, коли втрачається найсвятіше у взаєминах батька і сина, загалом рідних, настає не тільки самознищення роду, але й Планети, що потерпає від братовбивчої війни.

Глибина авторської концепції миру вияскравлюється завдяки майстерно застосованим законам новелістичного жанру, по-перше. А по-друге, — у мистецьки переконливій формі інтровертного психологізму, коли кожен штрих характеру і мотивації поведінки персонажів аргументується багатьма

зовнішніми і внутрішніми чинниками, ментальними й атем-поральними якостями національної історії. Аналіз новели «Закон» це підтверджує сповна, як і те, що тритомна (за авторською характеристикою) збірка не тільки цілісна і художньо досконала, в усіх своїх сегментах — малих (окреме речення, абзац, лад мови) і великих (особливості нарації, композиція та образна система окремої текстової одиниці), — але й у тій недовомленості, що створює підтекст і надтекст твору, тривалість його життя в літературі і постійність запиту на його активні художні центри, здатні функціонувати і в інші культурно-стилістичні епохи. Тому таким багатограним вимальовується художній світ Юрія Липи не тільки в «Нотатнику», але в усій розмаїтій творчості письменника і лікаря.

Недарма у творчості Юрія Липи велику роль відіграє міфологізм, однією з сучасних рис якого, за характеристикою Володимира Моренця, є «не наївно-безсвідомий, а глибоко рефлексивний характер», як і те, що «в нездоланну й таємничу долю тут переростає саме *повсякденність* з її рутинним соціальним та життєвським досвідом» [4, с. 418]. І міфологізм цей надав глибини художній інтерпретації Визвольних змагань України 20-х років ХХ ст., що стали важливим етапом національної історії.

Саме тому чи не всі села, міста і містечка Півдня України стали топосом дії героїв, вияскравленим і в конкретних деталях, і в описах панорамного характеру. Так, у повісті «Рубан», за підрахунками Ірини Руснак, авторки статті про цей твір, «зустрічається **понад шістдесяті) географічних назв.** Тут і назви окремих регіонів, міст і сіл, річок і урочищ. Події стрімко перекочуються з Києва до Вінниці, з Поділля — в Єлисавет, звідти — у маленькі степові села. Усе це дало письменнику можливість масштабно відтворити події 1919 року, коли в Україні не залишилося жодного села чи містечка, які б не намагалися відстояти свою правду в смертельному герці. З усього калейдоскопу подій Ю. Липа намагається вихопити українця як особистість, дослідити його характер, мотиви поведінки, що дало б можливість відповісти на питання: «Чому в тій війні українці не змогли відстояти власну державність?» І робить письмен

ник це з великою любов'ю і чуттям до рідного народу. В одній з останніх своїх статей митець зазначав: «Бо хто може з великою любов'ю, що все розуміє, підійти до української людини на протязі тисячоліть, хто інший, як не сам українець» [5, с. 348].

Слушною є думка, що повість «Рубан», як і збірка «Нотатник», є не тільки незаперечним документом цілої епохи, але й виявом есхатологічного міфологізму, зверненого до історії України. І це добре сформулював Євген Маланюк, зосередившись і на гранях поетики: Юрій Липа «з **благородною ясністю вислову, аскетичною доцільністю слова й динамічною ощадністю речення**» відіграв провідну роль у «**відзисканні історичної пам'яті та комасації історичної свідомості**» [3, с. 277—286] (Підкреслення моє. — *В. П.*). Навернення історичної свідомості українській людині з глибинки — селянинові, що піднявся на захист власної хати — своєї держави і права жити в ній за європейським менталітетом і законами — завдання, яке досягається письменником крізь призму багатоаспектного художнього осмислення проблеми більшовицької навали як варварства. Так, один з героїв повісті «Рубан» — Калмичков — висловив кредо більшовиків, щоб люди в Україні були «рівенькі, як штахети, палочка коло палочки, брусик коло брусика — і все в рядах. А що кількадесят голих палочок одна з прапорцем червоним — комуніст», маючи на меті «цілу Україну — п і д с т р и г т и !» [2, с. 17]. Для чекіста, що мечем і вогнем порядкує в Україні, «не слова, не діла, найважливіше для чекіста — оцінка ока. Що понад аршин, то — підозріле, то стяти» [2, с. 18].

Багатющий ідейний зміст вияскравлюється у «Нотатнику» за допомогою палітри художніх прийомів, серед яких і казкові елементи, і форми сну, і хронотопічна ясність та викарбуваність, завдяки якій, як на долоні, постає і вся Таврія, і Херсонщина, й Одещина, і Єлисаветградщина, і Київщина, і Житомирщина, і такі позакадрові герої, як *степ* і *море*, де гуляла народна стихія спротиву. Але при цьому автор «Нотатника» як досвідчений майстер художнього Слова залишив чимало простору для читацької уяви, для заповнення ним лакун — того, що Іван Фізер у книзі «Філософія літератури» назвав «місцями невизначеності у сюжетних конструкціях наративних текстів»,

«нескінченну семіозу мовного процесу», за Інгарденом. «Це і є співтворчість читача з письменником. Семантична співтворчість, — писав Іван Фізер, — необов'язково повністю збігається з метою письменника. Залежно від хронотопу, в якому творився чи сприймався текст, вона коливатиметься від схожості до цілковитої розбіжності з письменницьким задумом. Звісно, можна прочитати текст, не виповнюючи місця невизначеності, але тоді прочитання буде не естетичним, а літературознавчим. У першому випадку наративний текст — це подразник естетичних емоцій, збудник уяви, а в другому — предмет рефлексивного та наукового дослідження» [6, с. 111].

Саме тому, виходячи з концепції Івана Фізера, згідно з якою «для літературного твору важливо не тільки те, що зображено, а й те, що **не зображено**» [6, с. 112], цікаво було б дослідити особливості наративних текстів Юрія Липи. Тим більше, що чимало секретів зумовлені «культурою мови, її стилем та прагматикою (потенційний читач відносно легко трансформує їх у визначеність), а також детерміновані культурою мови самого письменника (віддзеркалюють його парадигтичну культуру). Вибір тих чи інших аспектів сюжетних об'єктів вказує на авторську естетичну оригінальність, незвичність, а часто — не-сучасність. Якими, наприклад, схематизованими аспектами та місцями невизначеності послуговувався Лев Толстой, творячи свій шедевр «Война и мир», за допомогою чого він звів непохопний час і простір декількарічної війни до читабельної прози, написано чимало. Імпресіоністичну манеру його письма, яке, до слова, побудоване саме на зумисних невизначеностях його героїв, речей, подій давно визнано геніальною» [6, с. 111].

Як бачимо, ще чимало аспектів поетики, зокрема культури мови Юрія Липи, залишається за межами уваги дослідників, а поле аналізу тут, без перебільшення, — неозоре.

Тим часом системне вивчення прози митця не є можливим без спеціального дослідження ще однієї важливої грані художньої своєрідності. І це — контрапунктисткість.

Прикметою естетичної специфіки тритомника є *контрапунктисткість*, яка дається взнаки на рівні мікро- і макропое-тики цілісної художньої системи, якою є «Нотатник». Саме

цю грань поезії Юрія Липи є нагальна потреба осмислити ґрунтовніше, що і складає мету цієї статті.

Як відомо, *контрапункт* — термін, ближчий до музикознавчого вжитку; меншою мірою до літературознавчого термінологічного наповнення. Це слово багатозначне, означає 1) поліфонія; 2) мелодія, яка звучить одночасно з темою; 3) одночасне поєднання двох або кількох самостійних мелодій.

Отже, цей домінуючий принцип — контрапунктність — поезії дається взнаки у композиції збірки передусім. Цікаво, що ознакою розташування одиниць тексту є системність і внутрішня логіка у вибудові цілісної концепції «Нотатника». Так, перший том, який можна умовно назвати *зачином* до трикнижжя, а третій том *кодою*, де розв'язуються перипетії і сюжетні розгалуження, закладені у повісті «Рубан» і подовжені довгими хвилями рефлексій про нашу українську долю, про індивідуальний рух до мети, які переживають герої, здобуваючи щоденний досвід віднаходження себе у вирі страшного віку- «володава» і водночас знаходячи (чи втрачаючи його) сенс життя з погляду вічності.

Прикметно те, що внутрішній ритм помітний на рівні зовнішніх повторів, що постають у тріаді таких творів, як «Рубан» (том 1), «Коваль Супрун» (том 2), «Гринів» (том 3). Тут помітне пульсування і перенесення певних сюжетних схем з одного твору в інший, коли обставини, фабульні ситуації відмінні не кардинально, а лишень частково. Тому-то пригоди героїв дають можливість Юрію Липі реінтерпретувати їх як алегорію громадянської війни.

Так вибудовується новелістично-повістевий ланцюг, в якому кожна ланка органічна, хоч і не пов'язана між собою єдиним, наскрізним сюжетом. Немає між ними і сюжетних переходів, хоч разом вони складають цілісний каркас з єдністю ідеї, єдністю інтонації і єдністю соціально-політичного тла, посилені різноманітністю і несподіваністю часових і просторових стрибків, часовими зміщеннями і переміщенням локусів дії. Це дає змогу авторові «Нотатника» прославити велич рідного краю, відшукати таку форму, яка дає читачеві відчуття безмежності степових і морських просторів, їх континентальність.

Континентальність зображення з комплексу подій визвольних змагань у «Нотатнику» досягається завдяки особливостям такої побудови, що читач має нагоду чи не в кожній текстовій одиниці ознайомитися з різними топосами, перенести свою увагу з запаморочливою швидкістю до щораз інших місць. Допомогає в цьому техніка кінематографічного монтажу. Так передається рух історії, коли його представляють персонажі різних світів, різних середовищ, шляхи яких на певному етапі перехрещуються. Оригінальними були пошуки Юрієм Липою обличчя двох міст, — Одеси і Кам'янець, — зв'язаних знаковістю і поєднаністю золотим перевеслом, що відмічені особливою енергетикою не тільки для Липи, але й багатьох інших митців як *loci genii* — геній місця, як стверджували древні.

Саме тому «Нотатник» — текст синоптичний, власне панорами. І в цьому його неперепутне значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дещо про автора й книжку: Передмова до перевидання «Нотатника» (1955 р., Детройт, США) // Юрій Липа. Твори: в 10 т. — Т. 2: Проза: Нотатник. — С. 6—8.
2. Липа Юрій. Твори: В 10 т. Т. 2: Проза: Нотатник: Новели / Юрій Липа. — Львів: Каменяр, 2006. — 357 с.
3. Маланюк Є. Юрій Липа — поет / Євген Маланюк // Книга спостережень. Статті про літературу. — К.: Дніпро, 1997. — С. 277-286.
4. Моренець В. Оксиморон: Літературознавчі статті, дослідження, есеї / Володимир Пилипович Моренець. — К.: Аграр Медіа Груп, 2010.- 528 с.
5. Руснак І. Повість Юрія Липи «Рубан» / Ірина Руснак // Юрій Липа. Твори: В 10 т. Т. 2: Проза: Нотатник: Новели / Юрій Липа. — Львів: Каменяр, 2006. — С. 346—355.
6. Фізер І. Філософія літератури / Іван Фізер; За наук. ред. Володимира Моренця. — К.: НаУКМА; Аграр Медіа Груп, 2012. — 217 с.